

„Vissza a gyökerekhez”

A kritikai szociológia és a szaktudomány megújulásának burawoyi víziója

Kevés olyan tudományt lehetne felsorolni, amely a szociológiához hasonlóan elméleti kérdéseiben ilyen gyakran reflektálna a társadalmon belüli pozíciójára, működésének, belső szerveződésének összefüggéseire. Sok tényező mellett ez a szociológia tudománnyá válásának, nehéz intézményesülésének sajátosságaiból adódik,¹ illetve abból, hogy a szociológiának túlságosan is fontos és kitüntetett a tárgya ahhoz, hogy megmaradhasson saját belügyének (Bourdieu 2005: 124). A kérdéssel foglalkozó írások határozottabban azonban csak az utóbbi évtizedekben, az újabb tudományterületek emancipálódásával, egyetemi oktatásba kerülésével és a szociológia társadalomtudományokon belüli stabil helyzetének megingásával jellemezhető időszakban szaporodtak meg. Burawoy megfontolásai kétségtelenül e hullám izgalmasabb kérdésfeltevései közé tartoznak, amennyiben egy átfogó elméleti kerettel, egyúttal a történetiség szempontjának érvényesítésével igyekszik értelmezni a jelenbeli helyzetet. Különösen impozánsnak tűnik Burawoy víziója a szociológia megújítására. Ezen elképzelés ráadásul olyannyira visszhangra talált az egyre inkább hegemon helyzetben lévő amerikai szociológiában, hogy az a szerzőt 2003-ban az Amerikai Szociológiai Társaság (ASA) elnöki székébe is röpítette. Mindez több mint elégséges ok arra, hogy a burawoyi elképzelést alapsabban is szemügyre vegyük.

Burawoy azonban egyáltalán nem könnyíti meg álláspontja megértését, mivel a szociológia jellemzőnek gondolt és kívánatos működéséről értekezvén két egymással igencsak nehezen összeilleszthető érvrendszerrel dolgozva igyekszik a közszociológia jelentőségét megalapozni. Párhuzamosan érvel ugyanis a szociológia tudományához eredeti módon hozzá tartozónak vélt, s általa újra fontos szereppel felruházott kritikai hagyomány alapján, valamint a Talcott Parsons-i funkcionalista rendszerelméletnek a tudományok területén és a vizsgált szaktudományon (a szociológián) belül végbemenő, a funkcionális differenciálódásból adódó munkamegosztás érvrendszere mentén. Noha a szöveg felütése az előbbi kri-

¹ Ennek – a szociológia három legjelentősebb nemzeti hagyományának sajátosságait is megjelenítő, átfogó koncepciónak a jegyében fogant – összefoglalására lásd Némedi (2005) munkáját.

tikai szemléletet tükrözi, álláspontjának 11 tézisben összefoglalt kifejtésére azonban sokkal inkább a parsonsi AGIL-séma modelljén keresztül kerül sor. Ez nem jelenti azonban azt, hogy az utóbbi szemlélet dominálna a burawoyi felfogást. Még akkor sem, ha az explicit-té tett elméleti keretet a parsonsi modell adja, hiszen a kritikai hagyomány érvrendszere ezekben a tézispontokban is felsejlik. Álláspontom szerint azonban Burawoy nem eredeti szintézist alkot a konfliktus- és konszenzuselméleti felfogás együttes alkalmazásával, hanem egy több ponton is felettebb problematikus megközelítést alkalmaz. Másképp fogalmazva, olyan tojástancot jár, amely – az USA-ban a mai napig oly népszerű – a Marxtól kiinduló kritikai hagyomány értéktételezését és a Parsonsszal elinduló, az intézményesült amerikai szociológiában változatlanul erős, „professzionális” szociológia nézőpontját is képviselni kívánja. Mint Burawoy jelenbeli személyes sikerei mutatják,² a táncprodukció jelentős számú nézőközönség tetszését is kiváltotta, noha a közszociológia kérdésének és a szaktudomány megújulásának burawoyi elméleti alapjai meglehetősen ingatag lábakon állnak.

A *Közérdekű szociológiát!* (Burawoy 2006) című munka felütése nem hagy kétséget a szerző elméleti alapállását illetően. A jelen társadalmi, politikai folyamatainak, különösen a kapitalizmus piaci zsarnokságának és méltánytalanságának ostorozása egyaránt beleilleszkedik Burawoy eddigi marxista munkáinak sorába (Burawoy 1982; Burawoy és Skocpol 1982), másrészt abba a szellemi hagyományba, amely az értelmiség feladatát a haladás ígéretének megmentésében látja. Burawoy lendületes sorai egyenesen a 19. század gyermekének gondolatait idézik, amikor alig burkolt szomorúsággal értekezik a szociológia tudománnyá válásának keserű következményeiről. Arról a – az ezzel a folyamattal óhatatlanul együtt járó – szemléletbeli változásról, amely a „világ megváltoztatása helyett” (Burawoy 2006: 36) legtöbbször annak konzerválásához járult hozzá. A már-már Marx Feuerbach-téziseit (Marx [1845–1846] 1976) idéző felütés után aztán sietve igyekszik tisztázni, hogy a szociológia tudományának sikere egyaránt múlik a felelős kritikai beállítódáson és a szaktudomány professzionális művelésén. A burawoyi megfogalmazás szerint ez adná a „haladás dialektikáját” (uo.).

Burawoy sajátos dialektikája ezen a ponton azonban nyilvánvaló értékbeli különbséget tesz a két irány között: amíg a moralitást képviselő kritikaiság a haladás letéteményeseként, a „jobb világ iránti vágy” kifejeződéseként jelenik meg, addig a szaktudomány professzionális működését meglehetősen ambivalensen ítéli meg. Nem vitatja ugyan a szaktudományosságban rejlő előnyöket, de az számára a partikularitás – sőt mi több, moralizáló értelmezési keretében egyenesen a társadalom kollektív érdekeiről megfélemező egoizmus – melegágyaként, a közösségi értékkel szembeni magánérdek megtestesítőjeként szerepel. A társadalom működésének sikerét is ahhoz köti, hogy a közös, általános érdekeket megjelenítő közszociológia által képes-e a professzionalizálódott szaktudomány visszatáplálni eredeti kiindulásához, képes-e a társadalom értékei fölött őrködni. Ellenkező esetben a tudomány a társadalom számára csak csekély fontossággal bíró partikularizmus („magánérdek, magánproblémák”) területe marad. Amikor aztán már kezd az az érzésünk támadni, hogy C. Wright Mills valamely a professzionális szociológiát ostorozó írását (például Mills 1975), vagy annak majd fél évszázaddal későbbi aktualizált változatát tartjuk a kezünkben, akkor a szerző, addigi okfejtése után némileg váratlanul, a szociológiának mint a társadalom sajátos alrendszerének

² Burawoy nem csupán az ASA elnöki pozícióját (2003–2004) nyerte el, hanem a 2006 és 2010 közötti időszakra a Nemzetközi Szociológiai Társaságban (ISA) a Nemzeti Társaságok Tanácsának alelnöki címét is.

a belső munkamegosztását kezdi taglalni a parsonsi modell alapján, éppen C. Wright Mills Burawoy által meghaladottnak gondolt megközelítésével szemben.

Burawoy itt már – jelentősen enyhítve eddigi, a szaktudománynak címzett kritikáján – a szaktudományon belüli munkamegosztás négyes modelljét dolgozza ki (III. és VI. tézis), amelyben a szociológia funkcionális hasznosságát a négy részterület (professzionális, közszociológia, közpolitikai és kritikai szociológia) egymást kiegészítő kapcsolata adja. Vagyis a „haladás dialektikája” belerendeződik a parsonsi négyesbe, ahol a burawoyi logika szerint a tudomány partikularitását a professzionális-közpolitikai, míg az általános társadalmi érdeket a közszociológia-kritikai szociológia páros jelenítené meg. Nem állva meg itt, a szerző komoly erőfeszítést tesz arra, hogy az AGIL-séma több legyen, mint ez eredeti dichotómia újabb párral való finomítása. Kiindulásában a professzionális és a közszociológia dichotómiáját középpontba állító, erőteljesen marxizáló konfliktuselméleti megközelítés meg kíván felelni a parsonsi funkcionista elemzés tartalmainak is. Így aztán nem csupán a szociológiai egyes területeit, hanem az egyes szociológusok pályáját (V. tézis), sőt – saját elemzésének globális érvényességet tulajdonítva (IX. tézis) – az egyes nemzeti szociológiák sajátosságait is az adaptáció, az integráció, a célélérés és a latens mintafenntartás funkcionális elkülönülése alapján igyekszik leírni. Ez az elemzés egyrészt, miközben Parsonsnak a témába vágó kései munkájára (Parsons 1973) egyáltalán nem reflektál, erőteljesen törekszik a parsonsi modell hiteles adaptációjára, másrészt azonban folyamatosan beleütközik a kiindulópontot képező kritikai hagyomány ezen megközelítéssel kevésbé kompatibilis szemléletébe.

Burawoy elemzésének egyik problematikus pontja az az ellentmondás, amely a szaktudomány négyes funkcionális elkülönülése alapján megrajzolt felépítése és a kiindulás dichotóm szembeállítására között feszül. Az előbbi funkcionista modell alapján a szerzőnek arra az álláspontra kell helyezkednie, hogy a tudomány sikeres működése négy egymással egyenrangú viszonyban lévő funkció interpenetrációval leírható hatása alapján lehetséges. E szerint az elemzési logika szerint a tudomány működésének sem adaptív (professzionális), sem integratív (közszociológiai) vagy egyéb funkciója nem dominálhatja a munkamegosztást. Annál inkább sem, mert a munkamegosztásban elkülönülő négy funkció a parsonsi modellben újabb, egymást kölcsönösen kiegészítő, négyesekre oszlik (Parsons [1951] 1991). Nincs ez másképp a burawoyi elemzésben sem, amikor IV. tézisében a tudományon belüli rendszerű elkülönülés belső komplexitását is kidolgozza az egyes szociológiáknak a másik három funkcióját is magában foglaló elkülönülésében. Burawoy azonban csak eddig halad együtt a parsonsi elemzéssel; emellett ezzel ellentétes álláspontokat is megfogalmaz. A parsonsi modellel szembenálló véleményei csak egy dologban egységesek: Burawoy abban következtet, hogy minden egyes megközelítésében a négyféle szociológiát taglaló rendszer négyesének határozott aszimmetriájáról értekezik.

Burawoy ugyanis a tanulmányban hol amellet érvel, hogy a közszociológia normativitásának kellene domináns helyzetbe kerülni, hol pedig azt állítja, hogy ennek csak a professzionális szociológiát kiegészítő szerepe szükséges (Burawoy 2006: 50). A másik két területnek – a tudományos közönségen belüli reflexív tudást képviselő, Burawoy által latens mintafenntartóként besorolt kritikai szociológiának és a tudományon kívüli közönség felé irányuló, instrumentális tudást megjelenítő közpolitikai szociológiának – csak másodlagos jelentősége van elemzésében. Jól látható ez többek között abban, hogy Burawoy elemzésének IV. tézisében a különböző funkciókat betöltő szociológiák újabb belső tagozódásának ábrázolásakor azt állapítja meg, hogy míg a professzionális szociológia belső komplexitása telje-

sen kidolgozott, addig a másik három, és különösképpen a közpolitikai és a kritikai funkció „belső felépítése kevésbé kifejtett” (i.m. 46). Tegyük hozzá, Burawoy nem egyszerűen csak a jelenbeli amerikai állapotokat írja le, hiszen szó sincs arról nála, hogy kívánatos lenne ezen típusok egyensúlyának megteremtése. Annál inkább nem, mert programjának IX. tézisében az egyes nemzeti szociológiák sajátosságát éppen abban ragadja meg, hogy a négy típus valamelyike határozza meg az egész szaktudomány működését. Vagyis lényegében már kiindulásában egy olyan, explicit megfogalmazásaiban parsonsi elveken alapuló, munkamegosztást fogalmaz meg, amely azonban a parsonsi elemzés keretfeltételeinek sem felel meg.

Nincs ez másképp a modell részletesebb burawoyi leírásában sem. Aligha védhető ugyanis maguknak az egyes szociológiáknak a parsonsi AGIL-modellhez kapcsolt értelmezése. Mindegyik esetben csak nehezen illeszkednek a burawoyi megfontolások a parsonsi kiinduláshoz, de modellje használhatóságával kapcsolatban különösen a szaktudomány megreformálásának Burawoy számára két legfontosabb alrendszerű elkülönülésénél, a közszociológia és a közpolitikai szociológia esetében merülnek fel kételyek. Burawoy ugyanis a kritikai szociológiát a tudomány rendszerén belül a latens mintafenntartó funkcióval ruházza fel. A kritikai szociológiának lenne az a feladata, hogy elemzés tárgyává tegye a professzionális szociológia kutatási programjának alapjait, hogy folyamatosan bírálja az intézményesült, a szűklátókörűség csapdájába eshető „hivatalos tudományosság” eredményeit. Nem kérdés, hogy Burawoy marxista, forradalmi nézőpontjában helye van ennek a kritikai szemléletnek, de az általa keretként használt parsonsi modellben semmiképpen sem kapcsolható ez a szerep a latens mintafenntartó funkcióhoz. A burawoyi kritikai szociológia aktív, a professzionális tudás alapértékeinek megkérdőjelezését elvégző szerepe (a konkrét példákban Burawoy a hagyományos strukturalista-funkcionalista felfogást megkérdőjelező feminizmust, a queer-elméletet és a kritikai faji elméletet tekinti ennek) igencsak nehezen kapcsolódik a latens mintafenntartás funkciójához. Utóbbi ugyanis a parsonsi négyesben nyugalmi állapotot jelez, lévén Parsons a latens mintafenntartás funkcióját az integráció funkciójával együtt a konzerváló szerepet betöltő passzív kettős közé sorolja. Ráadásul Parsons felfogása szerint ennek feladata éppen az, hogy képes egy rendszer alapvető struktúráját és értékeit fenntartani. Nem véletlenül jellemzi a latens mintafenntartó funkció esetében a „tárgyak belső jelentését” a respektussal (Parsons 1967: 192–219), és nyilván ezen jegyek alapján kapcsolja Parsons – a tudományoknak és különösen a társadalomtudományoknak a társadalmon belüli funkcionális elkülönülését taglaló kései munkájában (Parsons 1973) – az amerikai egyetemet, de tágabban az egyetem és a szaktudomány kutatásait és a specialisták által és számukra folytatott tréningeket a latens mintafenntartó funkciókhoz (i.m. 105–162). Vagyis azokhoz a funkciókhoz, amelyeket Parsons az egyetem működése alapvető, lényegi területének [core sector] tekint, és amely a burawoyi modellben leginkább a professzionális szociológia terrénuma lenne.

Hasonlóan problematikus Burawoyról az, hogy a közszociológiát a tudomány rendszerű elkülönülésében az integratív funkcióval köti össze. Számára a közszociológia funkciója a szociológia és a nyilvánosság között folytatott párbeszéd alapuló kapcsolatot jelenti (Burawoy 2006: 42). Egy – Habermas kommunikatív racionalitásmódján folytatott – racionális diskurzust feltételez, amely ekképpen a szaktudomány rendszerszerűen elkülönült egysége és a rajta kívüli kapcsolatot felügyeli. A parsonsi modellben azonban az integráció szerepe éppen egy rendszer azon képességét jelenti, hogy belső kohéziót és inklúziót állítson

elő és biztosítson. Ilyen módon legfőbb feladata az a határmegvonás, amely, éppen az adaptáció funkciójával szemben állva, a rendszeren kívüli szempontok negligálását és a belső működés egységének megteremtését végzi el. Másképpen fogalmazva, a parsonsi integráció funkciója éppen nem a szaktudomány és a (akár a nyilvánosságban megmutatkozó) külvilág közötti kapcsolatra, hanem a csoport tagjai közötti viszonyokra és kötődésekre összpontosít. Miközben Burawoy parsonsi ihletettséggű négyesében az integratív funkciójú közszociológiának az osztársadalmi morális értékeket és ennyiben az univerzalitást kellene kifejeznie, a parsonsi modellben az integratív funkció éppen az elkülönült rendszer belső normájára vonatkozik, ekképpen hangsúlyozottan egy csoport partikularitását kell képviselnie. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Burawoy mindkét esetben (a közszociológia és a kritikai szociológia esetében is) ezen funkciók mellé a fennálló strukturális viszonyokat aktívan alakító, formáló szerepet kapcsol, miközben Parsonsnál éppen ezen szociológiák funkciói (az integráció és a latens mintafenntartás) passzív szerepet töltenek be, amelynek jelentősége az adaptáció és a célélérés funkciójával szemben éppen a fennálló állapot konzerválása, megerősítése lesz.

A szemléletbeli különbségekből adódó zavart jól jelzi, hogy Burawoy némi kétségbeeséssel hol a parsonsi modell alapján értekezik a kritikai szociológia funkciójáról, hol pedig – és egyértelműen ezek a megfogalmazások vannak többségben és szerepelnek nagyobb hangsúllyal – a maga kritikai hagyományának megfelelően. A parsonsi modellben (Parsons 1973) és a szöveg egyes pontjain Burawoy által is megfogalmazottan (Burawoy 2006: 44) a szociológiai munkamegosztásban a kritikai és professzionális szociológia funkcionális elkülönülésében az előbbi reflexivitása és az utóbbi instrumentális jegyei egyértelműen a tudományon belüli belső különbség struktúráját adják, míg a közszociológia és a közpolitikai szociológia szintén a reflexív-instrumentális különbségtétel alapján, de immár a tudományon kívüli közösség vonatkozásában jelenik meg. Ez alapján a kritikai szociológiának a tudomány rendszerén belül a belső normaképződés és az ez alapján létrejövő integráció feladatát kellene betöltenie. Burawoy azonban a kritikai szociológia szerepének tekinti a tudományon belüli négy funkció egymás közötti viszonyának tisztázását. Vagyis a tudomány rendszerén belül az egyik alrendszer feladata lenne, hogy a rendszeren kívül helyezkedve (hiszen másképp hogyan lenne képes saját alrendszereszerű tevékenységére reflektálni), de mégis belül maradván, az egészre részként rátekintve az egészet lássa?! Nem kérdés, hogy Burawoy Parsons funkcionális elemzése szempontjából egy teljes abszurditást fogalmaz meg, amely ráadásul teljesen reflektálatlanul hagyja a megismerés Niklas Luhmann által is megfogalmazott vakfoltját (többek között Luhmann 1990). Ráadásul miután Burawoy Parsonsszal megegyező módon tisztázza, hogy a kritikai szociológia a tudomány belső normativitását meghatározó, integratív funkciót tölt be, amely alapvetően a tudományos közösségre, és nem a tudományon kívüli közösségre reflektál, ezek után Burawoy felruházza a kritikai szociológiát a tudományon kívüli közösség bevonásának feladatával, többek között annak a kérdésnek a tisztázása érdekében, hogy eldöntsék, „kinek a szociológiáját” (Burawoy 2006: 44) műveljék. Tehát a tudománynak a társadalom egyéb rendszereitől elkülönülő rendszerén belül éppen abban az alegységében igyekszik a tudomány specifikus normáit feloldani, amelyet máskülönben a kiinduló parsonsi modell éppen a külső rendszertől való határmegvonás feladatával ruházott fel, és amely a tudomány sajátos, a külső világtól különböző identifikációjának feladatát végzi el (Parsons 1967: 192–219).

Hogy megmaradjunk a tánc metaforájánál,³ hosszan lehetne még szaporítani a sort ehhez hasonló burawoyi bakugrások elemzésével.⁴ Elegendőnek tűnik azonban a továbbiakban a burawoyi tojástánc csupán egy további jellemzőjére kitérni ahhoz, hogy a táncmutatvány lényegi jegyeire rámutathassunk. Burawoy azon erőfeszítése közepette, hogy eredeti harcos marxista kiindulását átfordítsa az egész amerikai, sőt a globális szociológia egymás különbségeit elismerő, a megújódást csak a különböző nézőpontok egységében megvalósítani akaró, konszenzusra törekvő szociológus szemléletébe, nem csupán a parsonsi modell konszenzuselméleti modelljét emeli be a jelen helyzet értelmezésébe, hanem, látszólag változatlanul ezen a talajon állva, tanulmányának VI. tézisében a szaktudomány négyfajta szociológiája közötti kapcsolatot az organikus szolidaritással jellemzi. Teszi ezt azért, hogy immár Durkheim megközelítése (Durkheim 2001) segítségével érvelhessen amellett a közös ethosz mellett (Burawoy 2006: 53), amely a 19. század szellemében fogant kritikai szemléletének is sajátja, és amely Burawoy minden ez irányú erőfeszítése ellenére sem helyezhető el a parsonsi funkcionalista munkamegosztás modelljében. Talán nem véletlenül éppen az ezt követő VII. tézisében esik ki a mind az odáig több-kevesebb következetességgel képviselt funkcionális elemzés logikájából, s az addigi gondolatmenet után meglepő módon a diszciplináról mint hatalmi mezőről kezd el értekezni.

Burawoy itt, feledvén a parsonsi funkcionális munkamegosztást és a durkheimi organikus szolidaritást, egyszerre csak „antagonisztikus tudások többé-kevésbé stabil hierarchiájáról” (i.m. 54) kezd el beszélni. Miután tehát hat tézisen keresztül egy hangsúlyozottan konszenzuselméleti keretben igyekezett érvelni, itt a tudományt Bourdieu-höz (Bourdieu 1988, 2005) hasonlóan olyan mezőként írja le, amely a különböző erőforrások közötti harc területeként jelenik meg. Ez az újabb átfordítás, ha elméleti koherenciát nem is biztosít felfogásának, de legalább annak a lehetőségét kínálja Burawoynak, hogy az amerikai szociológia belső hatalmi vetélkedéseit és annak történetiségét elemzés tárgyává tegye. Annál inkább is szükséges ez, mivel – mint láttuk – a parsonsi modellben ezzel sikertelenül próbálkozott. Másrészt ezen a ponton válik világossá, hogy Burawoy megközelítése Thomas Kuhn felfogását (Kuhn 1984) is beemelve, azt radikalizálva értelmezi a tudomány működését. Burawoy az establishmentet megjelenítő professzionális, és a tudományon belüli változást megcélzó kritikai szociológia szembeállításával írja le az amerikai helyzet sajátosságait. Számára a szaktudományként intézményesült szociológia második világháború utáni helyzetét a Parsons-szal, Mertonnal, Peter Blauval és Duncannel fémjelzett irányzat dominanciája jellemzi. Ez az értelmezési keret teremti meg annak a lehetőségét, hogy ezt az 1940-es években induló, és különösen az ötvenes-hatvanas években meghatározó irányzatot kuhni értelemben vett paradigmaként szemlélhesse,⁵ hiszen az ekkori szociológia és a burawoyi felfogásban ennek domináns formája, a professzionális szociológia szinte egy Kuhn által leírt normál tudományként működik. Burawoy – a kuhni párhuzamot kitágítva – az ezzel szembenálló, azt a hatvanas évektől alapjaiban vitató kritikai szociológiát pedig egy lehetséges tudományos forradalom képvisé-

3 Külön köszönet J. P.-nek a knebworth-i „Achilles last stand”-ért.

4 Más szempontú elemzésében Hadas Miklós is szóvá teszi a burawoyi fogalmiság homályosságát, a megközelítés tartalmi egyenetlenségeit, ellentmondásait (Hadas 2006).

5 Ezt nem teljesen alaptalanul teszi Burawoy, hiszen sem ezt a korszakot megelőzően, sem utána nem fordult elő, hogy egy irányzat olyannyira hegemón helyzetbe kerüljön egy nemzeti szociológia (és miként erre Bourdieu is emlékeztet [Bourdieu 2005: 144–146], sok összefüggésben globális) vonatkozásában, hogy más, vele versengő megközelítéseket a tudomány művelésének peremére szorítson.

lőjeként szemléli; visszaulva ezzel a kiindulásban képviselt dichotóm felfogására. Ez az a dichotómia, amely rátelepszik a funkcionális munkamegosztás parsonsi modelljére, és amely elvezethet a radikalizált kuhni elmélet⁶ segítségével a kritikai hagyományhoz, közelebből az amerikai marxizmushoz.

Kuhn beemelésétől eltekintve azonban lényegében a strukturalista-funkcionalista profeszionális szociológia és a társadalmi érdekeket képviselő kritikai szociológia (marxizmus) szembeállításának Burawoy által megjelenített elméletét képviselte C. Wright Mills is majd ötven évvel ezelőtt. Burawoy azonban éppen vele szemben – Millset meghaladni igyekezve és egy határozott konszenzuseresés szándékával – próbál elméletet alkotni. Feltehetően ez az oka annak, hogy amikor aztán már tudomásul vennénk a váratlan fordulatot a konszenzuselméleti megközelítésből a konfliktuselméleti elemzés irányába, akkor Burawoy egy újabb – tegyük hozzá: meggyőzőnek egyáltalán nem nevezhető – csavarral, de az egész felfogásában tetten érhető tojástáncának megfelelően, visszakanyarodik a funkcionális munkamegosztás értelmezési keretébe. Miután a korábbi részben antagonisztikus ellentétéről értekezett, itt Burawoy amellett kezd érvelni, hogy mégiscsak lehetséges a konszenzus az egyes szociológiák között, hiszen „ha felismernék magukban a másikat, az antagonizmus helyébe a kölcsönösség léphetne” (Burawoy 2006: 54–55). Miután ezáltal Burawoy-nak minden teológiai iskolázottság híján is sikerült a tigris a bárány mellé ültetni és paradicsomi állapotokat előidéznie, rövid időre elfelejthetjük az antagonizmus kérdését. Annál is inkább, mivel a burawoyi megfogalmazásból az következik, hogy a kibékíthetetlen mégiscsak kibékült. Miközben azonban már majdnem belefeledkeznénk e kétségtelen megható kép szemlélésébe, kiderül, hogy ezen paradicsomi állapotra – vagy Burawoy ideológiai elkötelezettségéhez híven a kommunizmust idéző állapotra – még várni kell. Hiszen Burawoy pár sorral lejjebb azt fogalmazza meg, hogy „tudományunk összetartására kizárólag valamilyen hatalmi rendszeren belül van mód” (i.m. 55). Itt aztán amellett érvel, hogy ha már nem sikerült a tigris és a bárányt a kommunikatív racionalitás talaján, a legjobb érv alapján egy mindkettőjüknek tetsző, de egyiküket sem háttérbe szorító megoldáshoz juttatni, akkor legalább arra törekedjünk, hogy inkább hegemonia, mint despotizmus legyen.

Burawoy tehát nem képes feloldani a kettős szempontrendszeréből adódó elméleti ellentmondásokat. Tudásszociológiai helyzetére utalva úgy is fogalmazhatnánk, hogy a második generációs orosz emigráns minden marxizmusa ellenére egy neofita buzgalomával igyekszik elsajátítani az amerikai hagyomány 19. század végi, de akár G. H. Mead felfogásában is megjelenő (Mead 1973) meliorizmusát, vagyis azt a hitet, amely szerint az intézményeknek megfelelő kooperációval lehetséges a társadalmi együttműködést biztosítani. Másfelől azonban nagyon határozottan benne áll abban a marxista kritikai hagyományban, amely ezzel összeegyeztethetetlen szemléletet jelent, és amely a konszenzuselméleti tradícióval szembeni következtetésekre sarkallja. Ha utaltunk Burawoy személyes tudásszociológiai helyzetére az amerikai hagyomány tekintetében, akkor érdemes kitérni a szerzőnek a tudományon belüli pozíciójára is. A marxizáló kritikai táborban elfoglalt helyzet inkább az establishment konszenzuselméleti hagyományával szembeni álláspontra készítetné. A konszenzuselméleti ha-

6 Tegyük hozzá, hogy éppen a konfliktuselméleti Bourdieu az, aki joggal bírálja azokat a – zömében amerikai – szerzőket, akik Kuhn tudányszociológiai elemzését részint félreértve saját, a parsonsi, mertoni, lazarsfeldi szociológiával (Bourdieu megfogalmazásában a „kapitóliumi triásszal” [Bourdieu 2005: 145]) folytatott harcukban a kuhni felfogást mint forradalmi elméletet percipiálják (i.m. 27–32). Ez jellemzi Burawoy-nak az amerikai marxista hagyományhoz köthető kritikai pozíciójából adódó nézőpontját is.

gyományt neofitaként interiorizáló szerzőként a marxizmushoz fűződő kevésbé dogmatikus viszony⁷ pedig éppen az ezzel való kiegyezés irányába mozdítja. A mindkét hagyománnyal való operálást erősíti ráadásul az a – korábbi, egy irányzat hegemoniájával jellemzett időszakhoz mérten – viszonylag kiegyenlített helyzet a szaktudomány berkein belül, amely a két-féle hagyomány közötti kiegyezést implikálja. Nyilvánvalóan ezzel magyarázható a kritikai hagyományból érkező Burawoy részéről az a gesztus, amellyel a korábbi főellenség,⁸ Parsons elméleti keretét igyekszik a szaktudomány megújhodását célzó programja elméleti kiindulójává tenni. Akár örülhetnénk is annak, hogy az amerikai kritikai szociológia majd fél évszázad után Burawoy által kiheverte a „Parsons-sokkot”. Kevésbé örömteli azonban az, hogy úgy tűnik, még Burawoy-nak az amerikai hagyomány elsajátításában megmutatkozó különös ügybuzgósága⁹ sem volt elegendő ahhoz, hogy a parsonsi szociológiát megismerje.¹⁰ Legálábbis az egyértelműen tudománypolitikai célok érdekében fogant munkának a parsonsi modell alapján konszenzusra törekvő elemzése alól felsejlik Burawoy kritikai szociológiából adódó értéktételezése.

Álláspontom szerint a közérdekű szociológiát képviselő programjának explicit megfogalmazásai az előbbi hagyományt képviselik, a szöveg implicit tartalmai pedig az utóbbi hagyományhoz kapcsolódnak. Ez a kettősség nem csupán a közsociológia és a kritikai szociológia tudományon belüli helyének kijelölésében mutatkozik meg, hanem e két terület jelentőségének kettős értékelésében is. Burawoy azon erőfeszítésében, hogy túllépjen a kritikai hagyomány klasszikusain, a kritikai hagyományhoz köthető két típust a professzionális és a közpolitikai szociológia kiegészítő funkciójának nevezi. Másrészt azonban határozottan visszakanyarodik az általa meghaladottnak gondolt hagyományhoz, amikor a parsonsi elemzés máza alól a szöveg különböző pontjain a szaktudomány lényegét az e területeken hangsúlyozott közösségi ethosban, illetve a társadalom értékei fölötti örködésben találja meg. Számára a közsociológia teremtheti meg a társadalom problémáira érzékeny, valódi kritikai társadalomtudomány alapjait, általa töltheti be a tudomány a társadalmi szerepét. Mintegy megidézve a korai Durkheim tudományfelfogását (Durkheim [1895] 1978), a szociológiának vindikálja a jogot, hogy a modernitás egy területének és szélesebben az egész társadalom moralitásának képviselője legyen.¹¹ Burawoy-nál lényegében a társadalmi válság megoldója maga a szociológia, amely – és ez már a marxi hagyomány megjelenése az elméletben – elsősorban kritikai képességével válik alkalmassá erre a társadalom egészének érdekeit kifejező szerepre. Burawoy számára a szociológia differentia specificája az

7 Lásd erről Burawoy egy korábbi munkájának, a *Marxist inquiries*-nek az előszavát és a bevezetőjét (Burawoy és Skocpol 1982: 1–30).

8 Lásd erről C. Wright Mills harcosan elszánt, de mélyenszántónak semmiképpen sem nevezhető, sokszor alapvetően igazságtalan kirohanását a parsonsi szociológia ellen (Mills 1970).

9 Majd látni fogjuk, hogy ez a dicsérendő burawoyi szorgalom egyáltalán nem mutatkozik meg az európai hagyomány megismerése tekintetében.

10 Hatványozottan áll ez C. Wright Millsre, aki valódi árnyékbokszot folytat Parsonsszal. (A Parsonst nem, vagy csak kevésbé ismerőknek Parsonsszal folytatott vitájáról lásd többek között Luhmann [1980] 1993, 1990, 2002). Mills védelmében tegyük hozzá, hogy korai halála (1962) miatt nem volt alkalma megismerni Parsons elméletének későbbi változásait.

11 A durkheimi párhuzammal arra utalok, hogy Durkheim a tudományterületek hierarchiájában az egyes területekhez egy-egy tudományt kapcsolt, és a szociológia illetékességét a társadalmi tények vizsgálatához köti. (Másrészt ezek a felfogások motívumaikban is rokonságot mutatnak, hiszen Durkheim, akárcsak Burawoy, egy tudománypolitikai kontextust is szem előtt tartva igyekezett a szociológiának biztos helyet szerezni a tudományok hierarchiáján belül.)

a kritikai hagyomány, amely – miként ezt az I. tézisben megfogalmazza – képes megvédeni mindannyiunkat az emberiség elleni rémtettektől, amely a mélyülő egyenlőtlenségekkel és a mások feletti uralom megerősödésével szemben a kollektivitás érdekeit tudja képviselni. (Kivételesen konzekvensen, ez a felfogás jelenik meg a tudományok közötti különbségek azon szemléletében is, ahol Burawoy a politológiától, a filozófiától és a közgazdaság-tudománytól megkülönböztetve a szociológia illetékességi területének a civil társadalmat tekinti.¹²)

Nagyon jellemző az explicit konszenzusra, a tudományon belüli hatalmi helyzet egyensúlyára törekvő, de implicit tartalmaiban a kritikai hagyomány szupremáciáját is megjeleltető felfogásra az a legényes ugrabugra, amire Burawoy a kritikai hagyomány értékelésekor kényszerül. A szövegben egyértelműen kisebb súllyal, de a parsonsi modell értelmezésekor jelen van az a felfogás, amely szerint a kritikai szociológia nem jelent ideológiai elköteleződést, hanem a mindenkor professzionális szociológia kutatásainak alapkérdését vizsgálja. (Ez a megközelítés illeszkedik a Burawoy által beemelt kuhni felfogáshoz.) A programadó írás egyéb pontjain azonban a kritikai szociológia nyilvánvalóan egy ideológiailag elkötelezett látásmódot jelent; közelebről egy erősen marxizáló társadalomfelfogás tartalmait jeleníti meg. Ez a megközelítés jelenik meg Burawoy programjának felütésében, amikor a szociológia által orvosolandó válság értelmezése (a kapitalizmus, mint a piaci zsarnokság és méltánytalanság színtere, az újjáéledő demokrácia, mint a hatalmi érdekek elleplezője) egyértelműen egy ideológiai értelemben vett kritikai hagyományhoz kapcsolódik. Ugyanez a marxizáló megközelítés jelenik meg abban a kapitalizmuskritikában (VII. tézis), amelyben Burawoy a szociológia funkcionális munkamegosztásának leírásakor szomorúan konstatálja, hogy a pénznek és a hatalomnak a kapitalizmus logikájából adódó dominanciája miképp teszi lehetetlenné a társadalmi értéket kifejező kritikai szociológia „társadalmilag kívánatos” érvényesülését. Némi tánclépéssel vegyítve ez a megfontolás fogalmazódik meg akkor is, amikor Burawoy a parsonsi kiindulású modelljében az elvileg el nem kötelezett kritikai szociológia mellett foglal állást, de tekintettel arra, hogy „történetileg így alakult”, azt ideológiai értelemben véve mégiscsak a kritikai hagyományhoz köti (Burawoy 2006: 41).¹³

A szöveg ezen pontjain Burawoynek a közszociológia által a társadalom tartalmait képviselni akaró programjában egy mannheimi (Mannheim 1996) értelemben vett ideológiai partikularizmus fogalmazódik meg. Ennek nevében lép fel a közjó, szűkebben pedig az egyetemi autonómia védőjeként. Másképp fogalmazva, a társadalomtudományokon belüli egyfajta partikularitást megjelenítő kritikai hagyományt azonosítja az általános társadalmi érdekek képviselésével. Majd, hogy végképp ne legyenek kétségeink Burawoy ideológiai alapállását illetően, a programadó írás I. tézisében a fentiekén túl azt kezdi fejtegetni, hogy mennyire megnőtt a szociológiai ethosz és a tanulmányozott világ közötti szakadék. Mintha a társadalmat a társadalmi világgal szemben a szociológia képviselné. A burawoyi okfejtésből világossá

12 Más kérdés, hogy a tudományterületek fenti elkülönítése a manapság már aligha képviselhető korai durkheimi tudományfelfogást idézi fel. Ez másrészt elegendő muníciót ad Burawoy számára ahhoz, hogy jórészt negligálhassa a társadalomtudományok között az utóbbi évtizedekben felerősödő versenyt, amely a szociológia magától értetendő primátusát a társadalom vizsgálatára igencsak megtépázta.

13 Különösen mosolyt fakasztó Burawoynek a keresztény fundamentalizmus irányába tett tánclépése, amely el látszólag felülemelkedne ideológiai partikularitásán. Ez azonban egy meglehetősen abszurd gondolatmenetben fogalmazódik meg: miután a szöveg felütésében kijelentette, hogy a szociológia hagyománya egyenlő a haladás ígéretének megmentésével, amelyet határozottan a felvilágosodás ideológiája (is) áthat, a négyféle szociológia belső munkamegosztásának taglalásakor közli, hogy a kritikai szociológia akár helyezkedhetne a keresztény fundamentalizmus talajára is!

válik az is, hogy mindennek oka a gonosz kapitalizmus logikájában keresendő. Emiatt van, hogy az emberek képtelenek a valóság megragadására, a helyes szemléletre (hogy a nagy előd szellemét is megidézzük: „teszik, de nem tudják”),¹⁴ így aztán hamis tudatuk megszüntetése és a közjó felismerése csak a szociológia élcapatának segítségével lehetséges. Burawoy-nak tehát a konszenzusra törekvő, a rendszerelméletet is adaptálni akaró megközelítése mögül a távoli múltból nagyon ismerős gondolatok sejlenek fel. Nevezetesen az a kritikai hagyomány gyökereinél megtalálható felfogás, amely változatlanul igény tart az értelmiségnek, pontosabban a kritikai értelmiségnek a társadalmi fejlődés irányát meghatározó, a társadalmi valóságot egyedül megragadni képes szerepére. Az a szemlélet mutatkozik meg, amelyben a kritikai értelmiség – Zygmunt Bauman fogalmával élve (Bauman 1987, 1992) – változatlanul fenn kívánja tartani magának a dolgok meghatározásának törvényhozói [legislative] szerepét.

Nem lenne teljes Burawoy értelmezésének vizsgálata, ha nem mutatnák rá a gondolatmenet azon tartalmaira is, amelyek elmozdítják felfogását a régmúlt időszakától. Miközben a társadalom egészét és a kitüntetett figyelemmel kezelt civil társadalmat is képtelennek tartja a társadalmi valóság megragadására,¹⁵ az organikus közszociológia taglalásakor sok tekintetben igyekszik a baumani interpretátor szerepébe helyezkedni. Itt azt fogalmazza meg, hogy, szemben a professzionális szociológia valóságtól elzárt világával, a közszociológusnak szoros kapcsolatban kell állnia azokkal a tudományon kívüli „látható, sűrű, helyi és gyakran ellenálló közösségekkel” (Burawoy 2006: 39), amelyek a „piac és állam emberiség elleni szövetségével” (i.m. 38) szemben a civil társadalmat jelentik. Ráadásul ezt a kapcsolatot dialogikusnak nevezi, és egy közös tanulási folyamatot ír le. Természetesen itt is megjelenik a nyilvánosság alakításának, formálásnak szándéka (a baumani legislative szerep), amennyiben Burawoy arról beszél, hogy a közszociológus feladata többek között a „nyilvánosság csoportjainak megteremtése” (i.m. 40), de e tekintetben a szerző ezt a folyamatot az organikus közösségekkel együtt kívánja elvégezni. Ha Burawoy korábban megfogalmazott elvei alapján joggal lehetnek kétségeinek ezen konstitúciós folyamat szimmetriáját illetően, mégis kétségtelen az előrelépés az eddigiekhez képest. Másrészt azonban meg kell jegyezni némi maliciával, hogy Burawoy 2004-ben ezzel a felfogással eljutott Alain Touraine-nek a hetvenes években kifejtett megközelítéséhez (Touraine 1988).¹⁶ Touraine-nek ahhoz a felfogásához, amely többek között úgy kíván kiszabadulni a Parsons, Merton és Lazarsfeld nevével fémjelzett szociológia társadalmi cselekvőről megfélemező megközelítése alól, hogy kritikai alapállását nem feladva a társadalmi cselekvőket állítja a középpontba, és a szociológus társadalmi, politikai feladatát a civil társadalmi cselekvők által indított mozgalmaknak a kormányzattal, az államhatalommal szembeni erősítésében találja meg. Tehát szinte szóról szóra azok a gondolatok fogalmazódnak meg, amelyek harminc évvel később Burawoy fejből is kipattantak.¹⁷

14 Természetesen ezen a ponton hivatkozhatnánk a Burawoy mesterére is ható, *A társadalmi szerződésről* szóló munkára (Rousseau 1997), ahol a közakarat és a népakarat megkülönböztetése először megfogalmazódik.

15 Nem meglepő módon ennek okát Burawoy a kapitalizmusban látja. Álláspontja szerint ugyanis a „piac lerombolja, a média kolonizálja, a bürokrácia pedig útját állja a nyilvánosságnak” (Burawoy 2006: 40).

16 Noha Burawoy nem kevés időt töltött Európában, és kifejezetten e térséggel, többek között Magyarországgal is foglalkozó munkát (Burawoy és Lukács 1992) is írt, mégis jól mutatja tájékozatlanságát az európai szociológia elméleti munkáival kapcsolatban, hogy Touraine – noha felsorolja a legjelesebb francia szociológusok között – munkásságát, másokhoz hasonlóan, nem ismeri.

17 Tegyük hozzá, hogy Burawoy ezen felfogásának gyökerét – lévén csak az európai marxista hagyományt ismeri alaposan (lásd erről Burawoy és Skocpol 1982: 1–30), a szociológia elméleti tradícióját és így Touraine munkásságát nem – E. P. Thompson (Burawoy generációjának marxistái és a korabeli társadalomtörténészek számára) nagy

Nem lehet szó nélkül elmenni Burawoy erősen múltat idéző tudományfelfogása mellett sem. Hiszen ha alaposabban megsejteljük a parsonsi modell váza alól felsejlő megközelítést, világossá válik, hogy az a marxizmus hagyományának az újkori filozófiára visszautaló felfogását idézi. Burawoy megközelítése ugyanis a modernitásban differenciálódó tudomány történeti genezisének időszakához vezet vissza. Ahhoz az időszakhoz, amikor még az érzékelések megbízhatóságában való kétely kombinálódott az érzékek által adott világ realitásába vetett hittel. Burawoy ahhoz az értelmezési kerethez kapcsolódik, amely szerint a tudáshoz, a világ megismeréséhez nem szükséges egyéb, mint hogy a megismerést elfedő „ködképeket” – legyenek azok individuális vagy társadalmi természetűek, legyen az az egyéni, helytelen percepció vagy az osztályhelyzet függvénye (lásd erről Mannheim 1996: 69–94) – feloldjuk, és akkor a dolgok megragadhatósága nem lesz kérdéses. Ez alapján Burawoyban nincs kétely aziránt, hogy ha az embereket megszabadítjuk a kapitalizmus helyes tudatot akadályozó tartalmaitól a kritikai szociológia segítségével, akkor számukra a társadalmi világ megragadható lesz. A marxistákra igencsak jellemző módon abban az újkori hagyományban áll, amely egy olyan tudásevolúcióban hisz, amely a helyes tudat által elvezet a világ megismeréséhez. Ennek a tudásevolúciós hitnek azonban nincs válasza arra, hogy miképpen is lehetne képes tudásunk hozzáilleszkedni ahhoz a valósághoz, amelyet nem ismerünk, és amelyet ismerünk kellene ahhoz, hogy el tudjuk dönteni, hozzá képest mit is tudunk, és milyen távolságban vagyunk tőle.

Ugyan – miként az eddigiekből láttuk – Burawoy eredeti, marxista felfogásához sikertelenül hozzáillesztett parsonsi modelljében tett néhány ténylegést abba az irányba, hogy a modernitás komplexitásában elkülönülő tudomány rendszerét is leírja. De miként kiindulásában, akképpen végső konzekvenciájában is visszatér a tudomány partikularitásával szemben a társadalmat a tudományon kívül, a társadalom egésze számára képviselni tudó kritikai értelmiség pozíciójához. Vagyis Burawoy felfogása nagyon kevésbé reflektál arra, hogy a „tudomány és a tudományosan biztosított tudás a társadalomtörténet terméke” (Luhmann 1990: 549), és a tudomány rendszerének kidifferenciálódása előtti értelmiség ösztársadalmi tudást birtokló pozíciójából beszél. Burawoy ekképpen – ideológiai alapállására jellemző módon – az újkori társadalom kozmológiájának azon ontológiai beállítódásában marad meg, amelynek feltétele, hogy csak egy valóságot, a világ megismerésének csak egy helyes útját tételezze. Ez azonban ismeretelméleti megfontolásokból nem lehetséges. Burawoy nem vet számot komolyan azzal a problémával, hogy nem létezhet olyan világon kívüli megfigyelői pozíció, amely feltétele lenne annak, hogy a világ megismerésének objektivitása biztosítható legyen. Nem vet számot azzal, hogy – miként erre Luhmann (többek között Luhmann 1987, 1990, 1998, 2002) ráirányította a figyelmet – a világ csak úgy figyelhető meg, ha a világban határokat vonunk meg, s a megfigyelttől olyan távolságba kerülünk, amely által a megfigyelő képes valamit megfigyelni. Ez azonban a megfigyelőképesség növekedését – éppen a burawoyi holisztikus elképzelésekkel, a partikularitáson felülhelyezkedő kollektivitás képzetével szemben – csak úgy eredményezheti, ha a megfigyelésre egy „deholizálás”, a komplexitás redukciója jellemző. Ez a folyamat erősödik fel az által, hogy a modernitás társadalmában egy sajátos funkciórendszer differenciálódik ki, a társadalom egy részrendszere, a tudomány. Itt,

hatású munkája, a *The making of the english working class* (Thompson 1963) című írás jelenti (lásd erről Burawoy és Skocpol 1982: 1–30). Talán nem is kell külön hangsúlyozni, hogy Burawoy E. P. Thompson alapvető társadalomtörténeti munkájának politikailag hasznosítható vonatkozásait emeli ki interpretációjában.

a társadalom egyéb részrendszereihez hasonlóan, a tudomány olyan saját műveleteket hajt végre, amely egyrészt egy társadalmon belüli környezetet képez, másrészt pedig a külső társadalmi környezettől elválasztódik azáltal, hogy maga a társadalom is egy autopoéitikus rendszert alkot, amely maga is a kommunikáció által differenciálódott ki. A modernitásnak ez a komplexitása azonban vétképp kizárja azt, hogy a tudomány, vagy akár a szociológia – miként ezt Burawoynak a szaktudomány megújítását megcélzó víziója elképzeli – egy külső megfigyelő „objektív” pozíciójába helyezkedhessen.

A luhmanni logika mentén haladva, a tudomány önreferenciálisan zárt rendszeréből következik az is, hogy ennek a rendszernek a strukturái kívülről nem meghatározhatók. Vagyis az igaz és nem igaz értékének meghatározása csak a tudomány rendszerén belül lehetséges.¹⁸ Akár a luhmanni építkezés, akár Bourdieu megközelítése, természetesen számot vet a külső beavatkozás lehetőségével. De miközben ez Burawoy tudományfelfogásának azon lényeges eleme, amely képes felszámolni a tudomány partikularitását s a kollektivitás képviselőjét és annak értékei fölötti örökösödés lehetőségét megvalósítja, addig ezt a külső beavatkozást Luhmann és Bourdieu is a tudomány működése szempontjából nem kívánatos hatásnak tekinti. Nagyon hasonlóképpen érvelve Bourdieu ezt a tudomány autonómiájára leselkedő veszélyként szemléli, a heteronómia irányába való elmozdulásnak tekinti, Luhmann pedig a tudomány rendszerét érő azon irritációként értelmezi, amely az adott témakörben az „igazság-médiум inflálódásához” (Luhmann 1990: 623) vezet. Ez következik be bármilyen politikai szándék tudományon belüli megjelenésekor, így abban az esetben is, ha a kritikai értelmiség a „társadalom egésze moralitásának” általa ismerni vélt tartalmait kezdi képviselni a tudományban. Vagyis Burawoy szándékaival szemben a tudós közönségét a tudósok képezik, nem a külső, a tudomány rendszerén vagy mezején kívül lévő társadalom. Másrészt, miként Luhmann Burawoy érvrendszerével szemben (aki nyilvánvalóan az aktív primátusát képviseli) megfogalmazza, magán a tudomány rendszerén belül sem létezik az aktív és a passzív résztvevők közötti megkülönböztetés, hanem csak a kollégáknak az az egysége, akik saját kutatási teljesítményük által képesek egymást megérteni.

Burawoy megközelítése tehát mintha nem lenne képes érzékelni azokat az egymásra ható szemantikai és strukturális változásokat, amelyek a tudmánynak és az egyes ideológiáknak új helyet jelöltek ki a modernitás viszonyrendszerében. Az újkori társadalom kozmológiájának ontológiai beállítódását képviselve Burawoynál a tudós a tudáshoz jutás öröjeként, baumani fogalommal operálva, a legislatív funkció védőjeként jelenik meg. Ebből táplálkozik az az autoritásgény, amely nem elégszik meg a tudomány partikularitásának mozgásterével. Ezért fogalmazódik meg Burawoynál a „segítő tudomány” azon szokásos képe, amely szerint az más funkcionális rendszereknek (például a nyilvánosság) képes olyan tudást biztosítani, amellyel azok elérhetik a céljaikat. Burawoy nem képes azt mérlegelni, hogy a tudomány rendszerének beavatkozása más rendszerekbe egyensúlytalanságot, entrópia helyett negentropiát okoz. A társadalom egészére kiterjedő etikai megfontolások Burawoy által is képviselt víziója¹⁹ nem vet számot azzal, hogy a tudományos tudásnak mindig új teljesítményeket kell produkálnia, és mivel a tudás csupán egy a sok társadalmi potenciál közül, le kell mondania

18 Nincs ez másképp Bourdieu konfliktuselméleti tudományfelfogása esetében sem. A tudományos mező igazságainak meghatározása a mező belső erőterében, a különböző erőforrásokkal rendelkező „játékosok” küzdelmében, de mindenképpen a mező belső autonómiájában alakul ki (Bourdieu 1992).

19 Az etikai szempontok jelentőségéről a modern társadalom és a tudomány kidifferenciálódása szempontjából lásd Luhmann (1993b) írását.

arról, hogy a társadalmi világot az emberek számára meghatározza. Miként folyománya ennek az is, hogy – bármennyire is fájdalmas ez a kritikai értelmiség számára – fel kell adni azt az igényét, hogy a világról taníthasson.²⁰ (Luhmannétól különböző értelmezési keretében ezt fogalmazza meg Zygmunt Bauman²¹ is, amikor amellett érvel, hogy az értelmiségnek le kell mondania törvényhozói szerepéről, és meg kell barátkoznia az interpretáló szerepével.)

Burawoy azonban minden kisebb, E. P. Thompsonra vagy Touraine-re visszavezethető „újítás” ellenére alapvetően megmarad a hagyományos felfogásnál. Ráadásul nála alig burkoltan a törvényhozói szerep őrzése egy ideológia partikularitásához kapcsolódik. Mert miként azt Burawoy egy korábbi írása (Burawoy és Skocpol 1982: 1–30) és a közérdekű szociológia frissebb keletű programja is megvilágítja, Burawoy a marxista ideológia felkent, de felettből óvatos, remek taktikai érzékkel megáldott harcosa. Ugyan kétségtelenül nem tartozik a dogmatizmus hívei közé, miként ezt a marxi teória megmerevedése elleni személyes küzdelme is mutatja, de miként ezt korábban is megfogalmazta, és ebben az írásában is képviseli, „változatlanul hűséges a marxizmus politikai és filozófiai premisszához” (i.m. vii). Vagyis Burawoy változatlanul elkötelezett a kapitalizmus megdöntésének szükségességét megfogalmazó elmélet iránt (politikai dimenzió), és változatlanul képviseli a marxi teóriának a szaktudományokon felül álló státuszát (filozófiai dimenzió). Noha a dogmatikus marxistákkal folytatott küzdelmében már korábban (i.m. 3–4) is viszonylag pozitívan értékelte Parsons marxizmusbírálatát (Parsons 1967: 102–135), a fentiek miatt nem képes a modernitás komplexitását, a tudomány helyének változásait is megjelenítő parsonsi elmélettel megközelítését érvényesebbé tenni. Ez az oka, hogy Burawoy nem tud mit kezdeni a parsonsi modellel, ezért sejlik fel a látszólag parsonsi ihletettséggű elemzés alól a marxista ideológia dominanciája.

Amilyen ügyetlenül mozog azonban Burawoy az elméletalkotásban, annál biztosabb lábakon áll a tudánypolitikai küzdelmekben. A mozgalomban eltöltött évek tudatos építkezése figyelhető meg a szélesebb tudománynak és ez egyetem szférájának a marxizmus szempontjából való értékelésében. Burawoy az 1960-as évektől követi figyelemmel a marxizmus pozíciójának változásait, és már a nyolcvanas évek elején ez alapján alakítja ki a követendő stratégiát. Értelmezése szerint a hatvanas években folytatott küzdelem a mainstream szociológiával a hetvenes évekre a szociológiától távol ugyan, de növekvő jelentőséget adott a marxizmusnak, hogy az a nyolcvanas évekre a társadalmi problémáknak a konkurens elméleteknél erőteljesebb megfogalmazásával egyre inkább domináns helyzetbe kerülhessen (Burawoy és Skocpol 1982: 7). Burawoy szerint ehhez azonban egyrészt ki kell hozni az egyetemi marxizmust elzártságából, feloldva annak „akadémikus jellegét”, és ezáltal közel kell hozni magukhoz a társadalmi mozgalmakhoz. (Ezekben az erőteljesen politikai szempontok szerint szerveződő megfontolásokban Burawoy a marxizmusnak a professzionális szociológia berkein belüli sikerét is a társadalmi mozgalmakhoz való közvetlen kapcsolathoz köti.) Másrészt pedig azt állítja, hogy a marxizmus igazi sikerei akkor jönnek el, ha képes feladni korábbi szembenállását, ha némileg hajlékonyabbnak mutatkozik (i.m. 30). Nagyon ismerős program, amely tartalmilag alig bővül új elemekkel.

20 Szokásos jellemzője a marxista érvelésnek az is, hogy a társadalom tartalmának és a tudomány helyének, szerepének változását a kapitalista gazdaság működésével magyarázzák, noha ez nem vezethető vissza egyetlen funkciórendszerre sem. Még akkor sem, ha a kapitalista gazdasági rend, vagy a gazdaság világkonstruáló hatása mint rendszer a maga részét hozzá is teszi a társadalom rendszerének komplexitásához.

21 Bauman erre a következtetésre éppen egykori marxista múltjával való szembenézése során, és többek között a marxizmusban is – mint minden totalitásra törő ideológiában – megmutatkozó veszélyekkel szembesülvén jut.

Ez a már a nyolcvanas évek elején kifejlesztett taktikai konszenzuseresés teremti meg Burawoy 2004-es, a közérdekű szociológiát megfogalmazó programját. Nem kétséges, hogy ezzel a programmal sikerült Burawoy-nak a marxizmus politikai és filozófiai premisszái iránti elkötelezettségét megőriznie, és nem kérdés az sem, hogy a parsonsi funkcionalista elemzés örve alatt remek lehetőség nyílik a szerzőnek ahhoz, hogy küzdjön a marxizmus hegemoniájáért.²² Talán nem is sikertelenül, mint ezt Burawoy növekvő intézményes elismertsége is bizonyítja. Másrészt azonban mindezek miatt alkalmatlan a burawoyi vízió arra, hogy a szaktudomány megújulásának komolyan vehető programját adja. Még akkor sem alkalmas, ha Burawoy-nak a neoliberalizmus törekvései elleni fellépése a konszenzus- és a konfliktuselmélet hívei között is képes lenne támogatókat toborozni. Hiszen akár az életvilág gyarmatosításának habermasi értelmezésével, akár Luhmann-nak az egyes rendszerek dominanciájából következő, komplexitásvesztéssel együtt járó változásokat elemző felfogása alapján is lehetne érvelni a mostani változásokkal szemben. De minden intézményes sikere ellenére ez nem különösebben lehetséges egy elméleti bukfenckkel terhelt, a valódi szándékait elfedni kívánó (tudomány)politikai kiáltvánnyal.

Hivatkozott irodalom

- Bauman, Zygmunt (1987): *Legislators and interpreters: on modernity, post-modernity and intellectuals*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (1992): *Intimations of postmodernity*. London; New York: Routledge and Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre (1988) *Homo academicus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bourdieu, Pierre (2005): *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Budapest: Gondolat.
- Bourdieu, Pierre és Loic Wacquant (1992): *An invitation to reflexiv sociology*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Burawoy, Michael ([1979] 1982): *Manufacturing consent: changes in the labor process under monopoly capitalism*. Chicago–London: Chicago University Press.
- Burawoy, Michael és Theda Skocpol (szerk.) (1982): *Marxist inquiries: studies of labor, class and states*. Chicago: University of Chicago Press.
- Burawoy, Michael és Lukács János (1992): *The radiant past: ideology and reality in Hungary's road to capitalism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Burawoy, Michael (2006): Közérdekű szociológiát! *Replika* 54–55: 35–66.
- Durkheim, Émile ([1895] 1978): A szociológia módszertani szabályai. In uő: *A társadalmi tények magyarázatához*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó, 21–160.
- Durkheim, Émile (2001): *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: Osiris.
- Hadas Miklós (2006): Sok hűhó semmiért. Burawoy esete a szociológiával. *Replika* 56–57: 231–246.
- Kuhn, Thomas S. (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Gondolat.
- Luhmann, Niklas ([1984] 1987): *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Systemtheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1990): *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann ([1980] 1993a): Gesellschaftliche Struktur und semantische Tradition. In uő: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft. Band 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 9–71.

²² Mivel egy megengedő, a pluralizmus iránt érzékeny marxistával állunk szemben, természetesen nem kell despotizmustól tartanunk. Miként ezt a közérdekű szociológia programjában is kifejti, Burawoy nagylelkűen megelégszik a hegemoniával is.

- Luhmann ([1980] 1993 b): Interaktion in Oberschichten: Zur Transformation ihrer Semantik im 17. und 18. Jahrhundert. In uó: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft. Band 1.* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 72–161.
- Luhmann, Niklas ([1997] 1998): *Die Gesellschaft der Gesellschaft I–II.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (2002): *Einführung in die Systemtheorie.* (Dirk Baecker szerk.) Heidelberg: Carl-Auer Systeme.
- Mannheim Károly (1996): *Ideológia és utópia.* Budapest: Atlantisz.
- Marx, Karl ([1845–1846] 1976): Tézisek Feuerbachról. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei.* 3. kötet. Budapest: Kossuth, 7–10.
- Mead, George Herbert (1973): *A pszichikum, az én és a társadalom.* Budapest: Gondolat.
- Mills, C. Wright (1970): *Hatalom, politika, technokraták.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Mills, C. Wright (1975): Az értelmiség társadalmi szerepe. In *Korunk értelmisége.* Huszár Tibor (szerk.). Gondolat: Budapest, 249–260.
- Némedi Dénes (2005): *Klasszikus szociológia.* Budapest: Napvilág.
- Parsons, Talcott ([1951] (1991): *The social system.* London: Routledge.
- Parsons, Talcott (1967): *Sociological theory and modern society.* New York: Free Press.
- Parsons, Talcott és Gerald M. Platt (1973): *American university.* Cambridge–Massachusetts: Harvard University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques (1997): *A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei.* Budapest: PannonKlett.
- Thompson, Edward Palmer (1963): *The making of the english working class.* London: Victor Gollancz.
- Touraine, Alain (1988): *Return of the actor: social theory in postindustrial society.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Még kapható a jobb hírlapboltokban a

lettre

téli száma

benne

BÁNZSÓFI

Amiről nem szokás beszélni, arról hallgatni kell?
(Bán Zsófia és Darabos Enikő beszélgetése)

HÍVŐK ÉS SZABADGONDOLKODÓK

Ernst Tugendhat: Mire való a hit?
Étienne Balibar a francia hidzsáb-vitáról
Timothy Garton Ash: Az iszlám Európában
Ayaan Hirsi Ali interjú: Szüzek a ketrecben
Mohsin Hamid: Egy jórávaló fundi
Salman Rushdie, Orhan Pamuk regényrészlet
Radics Viktória: Boszniai nyelvlecke
Rui Cardoso Martins: Az emberiség haladása
GreCsó Krisztián, Józsa Márta, Kornis Mihály,
Rakovszky Zsuzsa, Christian Bobin, Kathrin Passig
és Jorgosz Szkambardonisz prózája
Bódis Kriszta, Borbély Szilárd és boszniai költők versei

BOLDOG SEMMITTÉVÉS

Hannes Böhringer: Lustaság, szokás, hétköznap
R. L. Stevenson: A henyélők védelmében
Thomas Kapielski: Főtlen pörkölt
Viola Vahron: Ráérni menet közben
Justin Hoffmann: A lustaság mint betegség
Tillmann J. A.: Ikarus + germanwings.
Tanulmányúton Németországban
Antal Barbara, Ember Sarolta és Kovács Alida,
Gyehis Tibor, Sugár János,
Szatmári Gergely és Tihányi Dominika képei

VITÁK, TUDÓSÍTÁSOK

Ian Buruma, Pascal Bruckner és Adam Krzeminski
hozzászólásai a multikulturalizmus vitához
Kritikusai kerekasztal és szerzői appendix
Garaczi MetaXajáról
Sergio Benvenuto (RÓMA): A vallás mint húzóágazat
Ivajlo Dicsev (SZÓFIA): Gasztró-nacionalizmus
Kristian Feigelson (PÁRIZS): Forgács Péter labirintusáról

A **lettre** kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban
Megrendelhető ajándék előfizetésként is évi 1800 Ft-ért
a Jelenkor Kiadónál: 7621 Pécs, Munkácsy u. 30/a
a honlapon: www.jelenkor.com, e-mailen: lettre@c3.hu

Téli lettre-napok

2008. február 14-én, kedden 16 órakor
André Haynal, Erős Ferenc, GreCsó Krisztián
és Radics Viktória az Írók Boltjában
(Budapest, VI. Andrásy út 45.)